

Principiul diacronic în edificarea normei literare¹

Alexandru Gafton

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Adina Chirilă

Universitatea de Vest din Timișoara

Generally conceived as a cultural instrument, the literary aspect cannot exist and function unless it is structured according to well-defined and rigorously respected principles. Like in any other social domain, the pressures of concurrent entities are rather inclusive. Their necessity to coexist can also trigger the adequacy to alterity as well as the looseness (laxity) in the enactment of the literary norm's own structural-functional principles. The real solution to preserve its identity is to firmly assume a set of principles of which the main one is the diachronic principle.

1. Introducere. Observînd dinamica latinei culte în relație cu aceea a latinei populare și fiind atent la modalitățile de constituire, funcționare, prezervare și la continua edificare a aspectului cult, prin acomodare la realitatea limbii, a gândirii și a societății, Quintilian identifica patru caracteristici, factori și călăuze ale aspectului literar: *uetustas*, *consuetudo*, *auctoritas* și *ratio* (Quintilian, 1974). Felul în care se constituie, se organizează și interrelaționează acestea determină dominantele de conduită ale vorbitorului cult, orientîndu-i opțiunile și căile pe care acesta își dezvoltă uzul limbii literare.

Cele patru forțe numite de către Quintilian semnifică relația de colaborare dintre uzul înțelepților din vechime și din contemporaneitate, statornicirea normei prin obișnuință, armonizarea și fundamentarea ei prin rațiune. Din natura esențială a limbii și din scopurile spre a căror satisfacere se edifică instrumentul lingvistic se deduc și urmăresc principii spre a instaura și respecta echilibrul dintre caracteristicile și necesitățile structural-funcționale ale instrumentului astfel creat și solicitările dinspre felul în care se concepe relația dintre exprimarea gândirii și conținuturile de gândire astfel exprimate.

În esență, aceste modalități și instrumente de orientare sînt comune cu cele ale vorbitorului obișnuit, care comunică prin instrumentul lingvistic și, de regulă, îl folosește în mod reflex, prezentînd tendințe de ordin natural în direcția urmării

¹ Prima formă a acestui text a apărut în *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, actele celui de-al 9-lea colocviu al catedrei de limba română, vol. I, București, 2010, p. 347-353. Forma actuală este rezultatul ajustărilor de concepție și al colaborării cu colega Adina Chirilă.

normei lingvistice a comunității din care face parte – mai atent la vorbitorii cu autoritate, poate, de asemenea (sau mai ales) la presiunile lingvistice ale comunității sale stratificate social –, nepreocupat în mod special de normă și de normare, și mai degrabă indiferent la sau absolut deloc de adecvarea la o altă normă, fie literară, fie paralelă. Tendințele naturale îl mână către utilizarea eficientă, adică economică a energiei, ceea ce se traduce printr-o regularitate rezonabilă a paradigmatelor, sunete ușor identificabile în plan fonematic, sensuri lesne de înțeles, cu alte cuvinte o comunicare fluentă, transparentă, ușor de produs și de receptat ca atare (Pușcariu, 1994; Gafton, 2014b).

Există o excepție semnificativă dar sporadică, esențială din perspectivă sociolingvistică și neesențială în plan lingvistic, dată de situația în care un vorbitor ajunge într-o altă comunitate decât a sa, în care se practică o normă paralelă sau „supraordonată”. În mod obișnuit, contactul cu respectivii vorbitori nu îl va deturna pe acesta de la norma sa decât dacă resimte o constrângere în această direcție dinspre factorii de ordin social sau de altă natură extralingvistică. În acest caz el va tinde către schimbarea comportamentului său lingvistic, adoptând elementele cele mai pregnante și cu caracter de marcă ale acelei norme, spre a estompa sau acoperi diferențele, sau chiar încercând să renunțe la norma sa spre a se plasa pe de-a întregul în cadrele celeilalte (cf. Gafton, 2014a).

Faptul că vorbitorul obișnuit nu este preocupat defel de normare² –, face ca felul în care se organizează, funcționează și evoluează acești factori dominanți să prezinte diferențe de grad și de tip, în comparație cu situația vorbitorului cult, preocupat de edificarea și cultivarea aspectului literar.

2. Comunicare, limbaj, limbă. Prin organizarea sa, materia deține proprietatea și capacitatea de a achiziționa dezvoltări ce răspund cerințelor evolutive și nevoilor interne ale sistemelor, solicitări care determină perfecționarea funcțiilor biologice implicate din perspectivă evolutivă.

Comunicarea este o trăsătură naturală și fundamentală a sistemelor, atribut și cale prin care materia se adaptează la procesul evolutiv, dezvoltându-și progresiv capacitățile și valențele interacționale. În dubla ipostază, de atribut funcțional al materiei vii și de cale adaptativă a acesteia, comunicarea – concretizată prin limbaj și apoi prin limbă – își constituie treptat structuri specializate, care, în modalități congruente și proporționale cu complexitatea treptelor evolutive, au a satisface solicitări tot mai complexe. Nevoile adaptative pe care le dezvoltă organismul sub impulsul configurației, al acțiunii și cerințelor mediului, precum și forța și direcția răspunsului sînt parțial determinate de comunicare – instrument și

² Facem distincția între normă și cutumă, între procesul de regularizare de la nivel fonetic, paradigmatic, sintagmatic, lexical-semantic, stilistic, conștient orientat și în baza anumitor principii, și respectarea naturală a coerenței intrinseci a unui sistem, așa cum decurge el din obișnuita sa folosire (Oprea, 1996).

mijloc ce reflectă solicitarea și intensitatea imperiului mediului, cărora le răspunde în mod adecvat.

Incapacitatea funcțiilor organismului de a satisface, la un moment dat, cerințele mediului, poate dezvolta nevoi la nivelul structurii (esențial, nevoile interne sînt declanșate de un prag al cerințelor externe, aparent, de puternice tendințe de ajustare a structurilor interne la configurațiile optime sub aspect structural-funcțional), fie în sensul generării de structuri specializate, fie în cel al diversificării funcțiilor structurilor existente, după cum este mai economic în planul realității date.

Analiza aparatului fonator al ființei umane, de pildă, arată că apariția respectivelor organe și componente (dar nu ca aparat fonator) premerge facultății limbajului, dezvoltarea acelei structuri în această direcție urmînd valorificării acestei posibilități (de fonație), abia ulterior producîndu-se o adaptare prin care echipamentul și-a putut păstra vechile funcții, în relativă armonie cu cea nouă.

La formele superioare ale regnului animal, comunicarea devine facultate a limbajului, dat inepuizabil și nelimitat, prin care ființa trăitoare într-un cadru social transmite și recepționează semne, le procesează și, într-un fel sau altul, generează efecte comportamentale în consecință.

Convertirea simptomului în semnal și apariția semnului, în conjuncție cu apariția, în principal, a conștienței și a memoriei constituie premisele de bază în apariția unui sistem de comunicare specializat și caracteristic ființei umane – limba. Precum în cazul altor organisme cu organizare socială, limbajul uman dezvoltă o componentă socio-culturală, dată de conjuncția dintre un dat faptic (facultatea limbajului ca dat ființial folosit în mod natural), un rezultat (limba ca produs folosit în plan social, și transmisibil ca atribut și ca sistem) și un dat procesual (limbajul și limba sînt supuse evoluției). Diferențele dintre comunități se datorează în principal relației interacționale dintre particularitățile intrinseci ale respectivelor comunități și condițiile concrete ale dezvoltării sociale, cu efecte în planul dezvoltării sociale a comunității, al cutumelor de constituire, dezvoltare și transmitere a achizițiilor culturale în sens larg. Trăsăturile astfel apărute sînt de natură a crește potențialul formelor și al funcțiunilor, dezvoltînd capacitatea de a genera modalități complexe de autoreproducere și de evoluție a modalităților de comunicare (Gafton & Gafton, 2015).

Trăsăturile și cerințele cadrului social, în conjuncție cu caracterul continuu și inepuizabil al facultății limbajului, fixează tendința ființei umane de a folosi acest produs prin imitație și reproducere. Intensitatea folosirii acestei facultăți conferă instrumentului care o poartă – limba – consistență și tendința către stabilitate. Totodată, pe măsură ce se constituie și consolidează ca atare, limba, ca atribut natural al unei ființe aflate în continuă devenire și ca realitate socială, manifestă nevoi proprii interne și de relație, care generează și dezvoltă tendințe de ajustare, reconstrucție și recreare a acestui produs. În felul acesta, transmiterea limbii din

generație în generație se petrece oarecum osmotic și are de fiecare dată în vedere o formă relativ stabilă rezultată din mișcările de conservare și evolutive de pînă atunci.

Exercițiul limbajului în cadrul social și inserția profund socială a limbii au făcut ca simpla utilitate să genereze valențe autonomizante și apoi evolutive. Reflectînd omul asupra acestei serii de produse și exersîndu-le, le-a transformat în instrumente, după care privindu-le în sine (comunicare, limbaj și limbă) a ajuns să rafineze forma concretă de manifestare (limba), cu efecte în revers asupra celor două procese, la origine biologice (limbajul și comunicarea). În felul acesta a sporit acuratețea limbii (inclusiv rigoarea și precizia, nuanțarea și finețea, eleganța și estetica etc.) – calitate complexă ce tinde să-i ducă instrumentalitatea pe domeniul în care limba tinde să-și însușească gîndirea (suprapunîndu-i-se și confundîndu-se intermitent cu aceasta) (Gafton & Gafton, 2015).

Cu toate acestea, dincolo de orice specializare, perfecționare și rafinare a acestui sistem și instrument, bazele comunicării umane prin limbă rămîn naturale, adică, în esență, supuse factorilor care au solicitat, generat și impus capacitatea de comunicare. Precum multe alte realități de rang secund, limbajul este atributul natural al unei ființe naturale, **esențialmente pe de-a întregul** supuse legității naturale. De aceea, deși centrarea asupra instrumentului sau asupra procesului în sine este posibilă, în cel mai bun caz acest fel de acțiune rămîne rezultatul tendințelor naturale de exersare a unei abilități (comunicarea) și poate procura anumite tipuri de înțelegere a obiectului și a procesului. Eventualele justificări care ar avea în vedere alte cauze și efecte apar ulterior, pe calea exercițiului altor abilități (reflecția, cugetarea, interpretarea, atribuirea de sensuri etc.). În profunzime, acestea decurg din tendințele materiei de a(-și) explora întreaga gamă de posibilități (inclusiv cele neviabile, desigur) și de a o lărgi, căutînd căi de supraviețuire eficientă.

3. Norma lingvistică. Deprinzînd în mod firesc cutumele lingvistice ale comunității în sînul căreia apare și se dezvoltă, vorbitorul aflat la nivel popular sau comun practică norma lingvistică în mod natural și așa cum s-a constituit ea de-a lungul timpului în cadrul comunității sale, pe axa *uetustas - consuetudo - auctoritas*, factori care îi determină comportamentul lingvistic.

Vechimea reprezintă și asigură identitatea cu sine a normei, continuitatea diacronică prin prezervarea uzului optim și dominant – practicat de-a lungul timpului, parțial supus inerentelor influențe la care s-a acomodată –, consolidînd sistematicitatea și garantînd capacitățile autoreproductive ale sistemului în cadrele acelei norme prin realizările ei sincronice. Fiind în natura materiei vii, **obișnuința**, adică repetitivitatea celor deja deprinse sau învățate, reflectată de folosirea modalităților și instrumentelor al căror succes și a căror eficiență par a se fi vădit prin uz, conduce atît la păstrarea elementelor vechi, cît și la stabilizarea celor nou adoptate ulterior creației sau pătrunderii lor în normă. **Autoritatea** are rolul de a

întări factorul anterior, dar mai ales de a-i conferi o trăsătură a componentei sociale, printr-un astfel de control contribuind deopotrivă la stabilitatea tradiției și la impunerea inovațiilor aparținând vorbitorilor dotați cu forță centripetă. Ultimii doi factori constituie forme de manifestare concretă și eficientă – primul preponderent biologic, celălalt puternic încărcat social – a mecanismelor de asigurare a continuității naturale și de adaptare la dinamica lingvistică din cadrul social și lingvistic dat.

O normă care funcționează sub impulsul unor astfel de factori are caracter natural deoarece structurile ei s-au constituit și au funcționat în mod firesc și organic, evoluțiile s-au petrecut în acord cu valențele intrinseci și evolutive ale sistemului aflat în desfășurare și cu viața respectivei comunități tradiționale de ființe biologice și sociale, deci temeiurile profunde și naturale ale acesteia reflectă organicitatea evoluțiilor prin care sistemul respectivei comunități socio-lingvistice, dimpreună cu aceasta, a trecut. Funcționând în mod natural, acești factori concură la fiabilitatea normei lingvistice – efectul central către a cărui împlinire tinde aceasta în mod firesc fiind cel al funcționalității și eficienței comunicării, la nivel mediu și comun.

Într-un sens, caracterul natural al normei lingvistice decurge din cursul ei neîntrerupt, firesc, lipsit de șocuri, capabil să asimileze evenimentele și să se echilibreze, precum și din caracterul cvasidemocratic pe care îl deține, elementele ei statornicindu-se și constituind-o, într-un fel sau altul, prin girul comunității (Glessgen, 2014). Acesta din urmă nu este unul impregnat de cerebralitate, principialitate raționată și conștientă, ci de coerența organică internă și de eficiență socială, chiar inovațiile acceptate nefiind rezultatul unor abateri propriuzise asupra cărora s-au exercitat procese cogitaționale, ci al variabilității naturale, între limite acceptabile pentru mentalitatea instincțională și utilitatea socială care le filtrează.

Viteza, constanța și natura contactelor dintre participanții la normă³, ierarhizarea acestora⁴, precum și măsura în care limba satisface cerințele utilizării ei constituie elemente ale regularizării și stabilizării normei lingvistice. Pe de altă parte, evoluția socială, nivelul rezonabil al contactelor cu alte comunități și norme paralele, și succesiunea generațiilor constituie elemente de variabilitate naturală. Atât factorii de stabilitate, cât și cei ai variabilității acționează între limite suportabile în raport cu nevoile de evoluție și cu capacitățile adaptative ale

³ Dat fiind faptul că în comunitățile de mărimi tradiționale (și naturale) viteza de circulație a limbii este în mod firesc ridicată iar izolarea este aproape inexistentă, exercițiul ei se constituie și prin continua confruntare cu modelele standardizate, lăsând abaterilor mai puțin loc.

⁴ Care implică nu doar autoritatea lingvistică pur și simplu (adesea derivată din cea socială, dar nu exclusiv), ci și tendința de a stimula preluarea normei cu preponderență pe cale verticală, iar nu orizontală.

normei, cu alte cuvinte norma lingvistică este caracterizată de o rată de evoluție compatibilă și corespunzătoare cu aceea a dezvoltării generale a comunității care o practică.

4. Norma literară. Deși esențialmente întemeiat pe un aspect spațio-temporal și social concret și viu, aspectul cult se edifică sub influența reflecțiilor asupra formelor și paradigmelor limbii, precum și asupra conținuturilor ei, gramaticale și lexical-semantică. Faptul aceasta are consecințe directe asupra formei și, mediat de aceasta, asupra funcționării aceluși aspect care, astfel, își creează o normă lingvistică particulară.

Fără a fi o etapă obligatorie în viața limbilor și a comunităților, aspectul literar se constituie mai întâi la nivel regional (sau chiar local). Acest proces se petrece prin selecționarea și rafinarea varietății orale a clasei purtătoare de cultură sau doar mai bine plasate social. La origine, așadar, acest aspect este marcat sinstratic. Treptat, mai ales datorită nevoilor care decurg din fixarea în scris, varietatea respectivă este conștientizată și raționalizată, apoi supusă elaborării și normării în conformitate cu anumite principii raționate și coerente, decurgând din esența sistemului – așa cum se concretizează el prin structura funcțională din uzul respectivei clase socio-culturale (Ivănescu, 1948).

La nivel național, aceste modalități de creare a aspectului literar devin tot mai pregnante, iar principiile și factorii determinanți dobândesc relief. Deosebirea care apare aici este că norma regională care, cumva, a reușit să își învingă concurenții, este supusă unor tipuri noi de presiuni întrucât este propusă spre adoptare comunităților lipsite de acest aspect sau celor care și-au edificat unul propriu. Chestiunea nu mai este una de luptă în plan exclusiv sinstratic, ci și sintopic. De aceea, cu toate că, în general, aspectul literar este rezultatul unei selecții operate asupra unei variante geografice, contactele⁵ cu membrii celorlalte comunități pot aduce cu sine propunerea de elemente dinspre acele variante geografice ale aceleiași limbi naționale, la care se adaugă în mod obligatoriu elemente (modele) împrumutate din alte limbi de cultură, cel mai adesea mai exersate sub aspectul construcției și utilizării acestui tip de normă (Ivănescu, 1945; Gafton, 2014b).

Aspectul literar inițiază și contribuie la conceptualizarea și exprimarea – în forme unitar și coerent structurate – a anumitor produse și conținuturi intelectuale și artistice oglindind trăsăturile sociale, mental-conceptuale și aspiraționale ale categoriilor socio-culturale care îl practică. În general acestea sînt caracteristice culturii elaborate, decurg din eforturi conștient orientate – elaborarea conștientă și principal rațională fiind esența și caracteristica fundamentală a aspectului cult – și

⁵ Contactele nu se petrec la nivelul aspectelor limbii, ci la cel al indivizilor. Unii dintre aceștia nu aparțin de norma lingvistică de la baza aspectului literar, dar ca urmare a prestigiului dobîndit, pot propune cu succes elemente compatibile cu norma, mai cu seamă în perioadele de formare sau de plasticitate a aspectului literar (cf. Gafton, 2014b).

contribuie la edificarea ființei umane ca ființă cultural-spirituală, implicit la un nou tip de ierarhizare socială. Prin faptul că are a servi exprimării unei realități și împlinirii anumitor necesități socio-culturale și funcționale – întocmai precum ființa care construiește acest instrument – aspectul literar tinde să iasă de sub imperiul determinismului natural și să se plaseze în zona unui determinism socio-cultural⁶.

5. Norma lingvistică – temei al normei literare. Cu toate acestea, în procesul său de edificare, aspectul literar nu are a se rupe și a se separa complet de cel comun, din a cărei substanță, de altfel, se nutrește și crește material și structural. În principiu, aspectul comun este primar și natural⁷, dimpreună cu norma lingvistică decurgând direct din actul lingvistic natural și în același chip relaționând cu sistemul, aspectul cultural fiind secundar și prelucrător; fiecare este generat de nevoi diferite și adaptat respectivelor nevoi.

Punctul de plecare este întotdeauna natural, evoluțiile ulterioare decurgând din rafinarea naturii cu ajutorul unor instrumente, și ele rezultat al rafinării instrumentelor primare. Din această perspectivă se observă că limba literară nu este o supranormă sau rezultatul unei selecții supradialectale, ori un dat suprafiresc, ci doar rezultanta selecționării graiului care le-a învins pe celelalte sau care li s-a impus cumva. Deoarece diferitele comunități geografice ale unei limbi naționale au aceeași bază lingvistică și împărtășesc doar parțial aceeași evoluție lingvistică, cel mai firesc lucru este ca elementele potrivite pentru o normă literară să fie cele distribuite la nivelul tuturor sau al mai multor astfel de graiuri (subdialecte, dialecte, sau oricum ar fi ele considerate și numite, relativa autonomie istorică fiind elementul definitoriu). De asemenea, dacă literatura produsă într-unul dintre acele graiuri a fost constant superioară celei produse de graiul care a reușit să se impună prin mijloace politice, economice etc. (deci în circumstanțe care, nobile în alt plan, nu reprezintă mai mult decât un accident în cel lingvistic, o întâmplare, un element

⁶ În fapt, precum alte realități umane care au dobândit caracteristici sociale, limba este în primul rând un instrument de ierarhizare socială, abia apoi și adiacent unul de creație și exprimare cultural-intelectuală. După cum socializarea, la care limba a contribuit din plin, implică ierarhizare, tot astfel limba se manifestă și se desfășoară pe nivele de competență, diferențiind membrii în clase, în funcție de exercițiul capacităților lor de asimilare, stăpânire și mînuire a limbii (Glessgen, 2014).

⁷ Prin însăși natura ei de instrument cult, creat de ființa umană, norma literară nu poate fi aspect primar, care, de pildă, să fie învățat direct de către copii. Cineva poate încerca acest lucru – așa cum poate încerca să-l învețe pe propriul copil o limbă inventată, una cu forme avînd asigurate alte sensuri decât cele curente, o limbă verlan sau orice fel de aberație. Dincolo de multe rezultate care se pot imagina, în cazul unei rupturi precum cea dată de deprinderea normei literare ca primă formă de manifestare lingvistică, este aproape sigur că nefericiții cobai vor tinde la un moment dat să își construiască o normă literară avînd la bază propria lor normă lingvistică și ar plasa norma lingvistică pe care ar auzi-o în jur și pe vorbitorii ei pe treapta unui sociolect.

disturbator), este aproape sigur că multe dintre formele lingvistice propuse de cel dintâi vor fi superioare celor din norma dominantă. De aceea, în acest caz, *coerență internă a normei literare* devine doar o sintagmă lipsită de acoperire reală, cu atât mai mult cu cât coerența care trebuie avută în vedere este cea a limbii în ansamblu, nu a unui subprodus geografic al ei. În mod obișnuit, subprodusele își pot fi suficiente sieși, dar nu pot acoperi cu adevărat nevoile întregului⁸.

În această calitate, aspectul comun și norma sa constituie furnizorul de material pentru orice modalitate de exprimare lingvistică, locul încercărilor și al soluțiilor de moment, cel care, fecundat ulterior de influențele dinspre norma literară, devine spațiu și aspect al interferențelor cu aceasta. În felul acesta el obține, pe de o parte, pregătirea necesară pentru a furniza în mod ajustat material normei literare, de cealaltă, capacitatea de a păstra relația de apropiere cu aceea și, eventual, de a evolua prin acomodare în sialul proceselor ascensionale ale aceleia.

Precum însuși graiul delimitat istorico-geografic, pe a cărui bază se constituie aspectul literar – și precum orice formă de existență biologică, socială etc. –, acesta funcționează prin intermediul principiilor *consuetudo*, *uetustas*, *auctoritas*.

Preocupându-se de îngrijirea și de cultivarea limbii devenite instrument de edificare a unei culturi dimpreună cu ființa umană complexă care produce, dezvoltă și folosește acea cultură, și care este capabilă să instituie un proces de coevoluție între gândirea superioară și o limbă aptă să o exprime, vorbitorul cult se supune autorității uzului pe care îl avusese strămoșul înțelept – valorificând, ca pe un suport organic, zestrea constituită de structura funcțională existentă și viabilă – și se acomodează la cerințele realității reflectate de uzul contemporanului înțelept – trecând cu eficiență în act virtualitățile zestrei cultural-lingvistice prin: a) ajustarea acomodată a capacităților reale ale acesteia, b) continuarea procesului de dezvoltare a valențelor ei, c) utilizarea posibilităților creative apărute la intersecția funcționării instrumentului cu cerințele realității.

Axa diacronică *uetustas-auctoritas* are în vedere continuitatea – sub aspectul coerenței interne – a aspectului literar, participarea tuturor învățaților la fondarea, continuarea și adaptarea normei la realitatea pe care a o cuprinde, înțelege și exprimă. Procesul acesta este străbătut de *consuetudo*, factorul care are dublul rol de a asigura inerțiile atunci când norma se desfășoară pe căi proprii, dar și de a detensiona ființa umană în devenirea ei culturală, prin adoptarea inovațiilor adaptative.

Capacitatea de a vorbi este naturală (o calitate inerentă omului), iar natura domină prin deprindere (*consuetudo*), comunitatea amprentând limba. Forța deprinderii și perpetuitatea ei generează vechime (*uetustas*), care este ajustată în

⁸ În cazul limbii italiene sau al celei germane, lucrul acesta s-a petrecut doar aparent, decalajul dintre produsele unui grai sau valoarea lor de circulație și rezultatele celorlalte graiuri fiind copleșitor.

funcție de nevoile comunicării sociale prin instrumentul autorității acționat de prestigiu și alte forțe sociale⁹ (*auctoritas*). Socialitatea biologică-naturală, așadar, precum în cazul oricărei aglomerări de organisme, cere și impune apelul la capacitățile repetitive generatoare de deprindere, cu rezultate fixate în conjuncție cu tradiția și ajustate prin forța generată de inegalitatea dintre indivizi.

Rafinarea capacității de a vorbi, în conformitate cu anumite cerințe de organizare socială superioară urmează instrucției și educației, are la bază și se referă la acte întemeiate pe exersarea, învățarea și împlinirea unor norme și, practic, derivă din mize de ordin social, date de o socialitate de tip cultural. De aceea, la acest nivel, cei trei factori nu mai acționează în mod natural, ci orientați de scopuri raționate.

Deosebirea capitală și definitorie a aspectului cultivat al limbii de cel comun este reprezentată de principiul *ratio*, coordonatorul suprem, elementul ce are în vedere principiile pe care se edifică norma literară, adecvarea tuturor factorilor la realitatea cerută de instrument, în relație cu cerințe de ordin socio-cultural din care decurge o astfel de nevoie. Fără a lipsi cu desăvârșire de la nivelul normei lingvistice, acolo acțiunea rațiunii este datoare mai degrabă unui determinism natural decât unui cultural, raționat și activ în virtutea unor finalități care au în vedere desăvârșirea instrumentului, în direcția împlinirii tot mai depline a scopurilor cărora acesta le slujește. La nivel cult, acțiunea principiului rațional nu anulează participarea celorlalte trei, dar o dozează, o modulează și o călăuzește. Scoțind limba de sub imperiul determinismului natural, *ratio*, devenit principiu, orientează modalitățile concrete în care se petrece continua edificare și evoluție a aspectului literar.

Scoaterea aspectului cult de sub influența determinismului natural și trecerea sa sub autoritatea rațională și iluminată a omului instruit – apt să-și edifice un limbaj bazat pe norme raționate, rezultat al structurării unor principii, în coerență cu spiritul limbii și cu modalitățile de conceptualizare și exprimare superioară a realității – indică o concepție în cadrele căreia uzul literar decurge din conjuncția și convergența cvasidemocratică a uzurilor raționate ale învățaților, sub a căror supraveghere avizată se produce dezvoltarea instrumentului *normă literară*. Vorbirea rămîne furnizorul de material și de posibilități, rațiunea devenind factorul modelator prin care instrumentul numit *aspect cult* se edifică sub imperiul anumitor principii. Acestea armonizează spiritul limbii cu nevoile de exprimare superioară, iar obișnuința – componentă naturală, însă cenzurată de rațiune și supusă autorității –, are rolul de a asuma, a fixa și a prezerva ceea ce uzul astfel creat reține și conține.

Lipsit de capacitatea de a prevedea modalitățile concrete și particulare în care vor evolua societatea (sub aspect cultural, științific, artistic, mentalitar etc.), limba

⁹ Acțiunea lor poate reprezenta un efort obiectiv, dar și unul plecat din resorturi puternic subiective.

comună, limba literară, și neputînd în mod obiectiv a face deducții cu privire la nevoile viitorului, nici chiar ilustrul învățat nu este chemat să traseze căile evolutive ale viitorului și să-i prezică și dicteze acestuia comportamentele. Servind înțelegerii și comunicării realității, norma literară își urmărește totodată scopurile prin intermediul vorbitorilor ei, animați de principiile și nevoile acesteia, cel care normează neavînd decît a aplica întocmai și neabătut acele principii. Nefiind cunoașterea viitorului accesibilă omului, orice gînd intervenționist sau care ar vrea să orienteze, să determine viitorul conform felului în care este acesta imaginat de înțelepții prezentului este în mod necesar și implicit sortit invalidării, după cum o arată recomandările previzionare ale lui T. Maiorescu, construcțiile imaginative ale lui H. Tiktin și numeroase alte erori de perspectivă, datorate confuziei dintre stare și devenire, dintre înțelegerea mecanismelor și a principiilor universale și acțiunea lor concretă în viitor, dintre măreția ființei umane vremelnice și nimicnicia celei veșnice. Astfel sfînd lucrurile, ceea ce poate fi făcut este construirea în sincronie a unor structuri coerente cu cele pe care acestea se edifică, adică racordate la trecut, și adecvate cerințelor prezentului¹⁰.

Prescripțiile destinate viitorului – adesea contravenind nu doar normei literare, dar și celei lingvistice – pot produce stricăciuni cu efecte geometrice întrucît, urmate la

¹⁰ Fiecare prezent este îndreptățit să își construiască prezentul, obligația sa fiind doar de a o face în coerență organică cu trecutul și lăsînd viitorului posibilitatea de a exista și de a-și face și urma propriile opțiuni raționate.

Observînd cu atenție lucrurile, se înțelege că relația sincronie - diacronie revine la forma ei fizică, nemaisusținînd distincția construită de percepția umană a timpului (întrucît ține de perspectiva observatorului uman, întotdeauna și în mod inerent exterior modalităților de constituire a realității și de desfășurare a proceselor acesteia). Urmărind și înțelegînd corect aceste modalități și procese, limba, norma literară, precum orice altă realitate fizică, biologică, socială, mentală etc., se constituie prin travaliul sau împlinirea momentului, acestuia aparținîndu-i apariția și adăugarea la construcție a elementului constitutiv și funcțional. Pe de altă parte, privite retrospectiv, încheierea unui proces relativ complex sau stările de coerență sistemică pot fi deopotrivă socotite ca aparținînd la o succesiune de momente, adică proprii unei etape, chiar dacă și aceasta se încheie într-un anumit moment și chiar dacă, pentru un interval mai lung de timp, și aceasta reprezintă un moment. Mișcările și procesele constitutive, așadar, se petrec la nivel de moment, iar actele pe care acestea le constituie pot fi văzute la nivel de etapă, rezultatele (mereu parțiale) putînd fi privite ca efecte ale mișcării articulate a momentelor – constituind intervale de timp largi, comparativ cu viața individului, a comunității regionale sau a celei naționale.

În același chip, funcționarea realității se petrece în mod eficient clipă de clipă, dar și de la o etapă la alta. Fiind construcția edificîndu-i un proces mereu activ, cu rezultate ce pot apărea atît imediat, cît și în timp, din această coerență organică decurge în mod natural cea fiziologică, respectivul organism fiind funcțional atît în planul prezentului, cît și în cel al relației cu trecutul. În fapt, totul se petrece în timp, nimic nu se constituie și nu funcționează exclusiv într-un moment sau exclusiv în succesiunea încheiată a mai multor momente (Philippide, 1894).

nivelul contemporaneității, pot deveni precedente sau repere dereglate pentru uzuri și reguli la nivelul viitorului (Philippide, 1984).

Datorită caracterului ei de instrument complex și de realitate contribuatoare la cultură, la gândire și la edificarea ființei umane, norma literară necesită un proces elaborat de învățare și este mai curînd domeniul conformității, nu al libertății, vorbitorul avînd mai degrabă a o reproduce decît a o recrea. De aceea, caracterul cultural al ființei umane nu vine din și nu semnifică pur și simplu modificarea naturii în sensul propriilor nevoi – viul fiind parte a naturii –, ci crearea, în cadrele naturii, a unor instrumente care să-i împlinescă acele nevoi și, mai cu seamă, ajustarea și controlul nevoilor la limitele generate de conjuncția dintre posibilitățile oferite de natură și armonia relației dintre forța instrumentului și capacitatea omului de a-l utiliza și stăpîni.

6. Principiile normării. Aspectul comun al limbii are drept principală menire asigurarea comunicării conținuturilor, atitudinilor etc., curente la nivelul comunității eterogene și naturale împreună cu care evoluează. De aceea, norma sa decurge din realizările vorbirii naturale, reciproc ajustate în cadrul procesului interacțiunii lingvistice din sînul comunității, aflate în acord cu esența și virtualitățile sistemului și în relație cu necesitățile de comunicare ale comunității și cu unele¹¹ nevoi ale instrumentului.

Cunoștințele științifice, trăirile, conștientizările și atitudinile, morale, sociale, cultural-spirituale și artistice pe care are a le purta și exprima acest aspect și la a căror constituire, definire și evoluție participă nu decurg din simpla observare și orînduire naturală a realității, ci sînt consecința aplicării nuanțate a unor procese cognitive complexe. De aceea, norma literară este un instrument prin care ființa umană instruită și educată își dobîndește și exprimă știința, cultura, civilitatea mentalitatea etc. Acest instrument – constituit în vederea atingerii unor scopuri care altfel nu pot fi atinse – este rezultanta aplicării unor principii care guvernează atît constituirea și funcționarea normei literare, cît și ajustarea ei la dinamica și la nevoile realității sociale pe care o servește¹².

Ca efect al unor procese prin care rezultatele parțiale¹³ ale evoluției limbii sînt selectate și armonizate în cadrul unui proces rezonabil, în vederea edificării unui

¹¹ Nevoile instrumentului sînt inferioare ca rang celor de comunicare ale comunității, important fiind ca instrumentul să fie apt de a servi nevoile de comunicare ale acesteia și de a îndeplini cerințele în vederea cărora s-a constituit; uneori, însă, indivizii le pot ceda.

¹² Fiind creație umană, ea reflectă totodată nivelul de dezvoltare a ființei umane, deținătoare a acestui instrument de cunoaștere și exprimare a realității, și de autoformare a ființei umane.

¹³ Precum în nivelul tuturor elementelor și aspectelor realității, la nivelul produsului lingvistic, de asemenea, totul este parțial, vremelnic, întotdeauna și niciodată pe deplin format și funcțional (Philippide, 1894); a se vedea și nota 10.

instrument lingvistic superior, aspectul literar se construiește, funcționează și evoluează prin intermediul și în baza unor norme temeinicite pe principii.

În acest context, una dintre mizele normelor este de a (se) feri de înglobarea aleatorului vorbirii, a accidentului, a discontinuității, a incoerenței, prin selecție căutând structurile și arhitectura proprii sistemului, și ordinea principială, care decurg din rolul social al normei, spre a obține claritate, precizie, concizie, eventual eleganță, adică modalități superioare de exprimare a unor conținuturi decurgând din procese mentale și psihice complexe.

Cu toate că, precum norma lingvistică a comunității, norma literară este relaționată cu sistemul înțeles ca rezultată a evoluției istorice a limbii – căruia are a i se supune –, și cu vorbirea – pe care are a o disciplina –, dincolo de presiunile realității sincronice și vremelnice ale normei lingvistice și, eventual, de solicitările sistemului astfel ajustat, norma cultivată are a le împlini pe cele ce satisfac necesitatea continuității diacronice, deoarece aspectul literar există realmente ca atare doar dacă se edifică în modalități coerente, conforme principiilor care l-au generat și îl susțin. Avînd a se confrunta cu puternicele influențe gravitaționale dinspre o vorbire dinamică și cele slabe ale unui sistem interesat mai degrabă de respectarea unor cadre largi, relativ suple și ajustabile sub presiunile unei vorbiri creatoare, norma literară își poate păstra integritatea structurală și adevărata menire funcțională – adică existența reală – doar dacă este puternic ancorată pe principii trainice care decurg din însăși esența sistemului. Spre deosebire de norma lingvistică, cea literară nu are a se constitui din însăilări, ca răspuns la cerințe sincronice cu aparență imediată, spre a colporta procese mentale și psihice inferioare, ci din așezarea de pietre în zid, spre a cuprinde realitatea prin înțelegere superioară. Întrucît norma literară este un construct ce reflectă și susține procesele mentale și psihice în și de-a lungul evoluției lor, adevăratele elemente constitutive ale ei nu sînt cele de folosință limitată sau care au trăsătura *novitas*, ci acelea cu capacitatea de a dobîndi *uetustas*. Sub acest aspect, colaborarea cu vorbirea este imperioasă, acesta fiind atît terenul de exercițiu și încercare, cît și locul în care cele două norme își pot păstra distanța rezonabilă, care nu trebuie să fie alienantă nici pentru una, nici pentru cealaltă.

Din caracterul esențialmente diacronic al sistemului decurg identitatea acestuia cu sine și în raport cu alte sisteme, existența sa reală – dată de coerența sa și de capacitatea sa de continuitate. O succesiune de sincronii nu este doar o absurditate logică și un nonsens, ci și o imposibilitate în planul realității întrucît nu are nici un fel de valoare și de utilitate în cadrele de dezvoltare proprii unei ființe edificate datorită comunicării colaborative, a evoluției prin continuitate, a punerii în comun – în cadrele aceleiași generații, dar și de-a lungul acestora – a cunoștințelor și descoperirilor. Desigur, într-un sens, totul se petrece la nivelul momentului, inclusiv apariția și o primă validare, abia coerența și convergența acțiunilor aducînd rezultate ce pot fi privite ca efecte diacronice. Precum în cazul

vieții altor entități, realitatea limbii comune o constituie curgerea. În cadrul acesteia, observația și analiza sincronică poate evidenția o înlănțuire de momente în cadrul unei etape, moment al unui șir diacronic. În devenirea lor, în cadrul șirului, momentele și etapele oscilează, interacționează, evoluează – conformându-se și abătându-se la și de la seturile de principii autogenerate prin chiar acel exercițiu.

Pentru aspectul literar, dezideratul îl constituie un șir diacronic în care momentele și etapele evoluează autoreproducându-se coerent, creînd și crescînd în modalități conforme șirului, axei centrale, în deplină coerență cu ordinea și potențialitățile interne ale acesteia. De aceea, procesele normării implică adecvarea formelor și a uzurilor la coerența sistemică. Cerințele organice, adică în timp constituite, ale sistemului impun ca elementele acestuia să existe și să funcționeze în cadrul sistemului, iar nu alături de el, să se supună regulilor sistemului și subregulilor normei literare (cele care trăiesc alături de sistem și nu i se supun constituind un pericol pentru coerența și identitatea acestuia).

Între stabilitatea sistemului și variabilitatea vorbirii, norma este o articulație, un intermediar conservativ orientat de funcțiile instrumentului de comunicare. Prin normă, sistemul își impune și își pune în act legile generale și se adaptează structurilor social-lingvistice sincronice, împlinindu-și existența. Mai mult decît în cazul normei lingvistice, în cel al normei literare, se asigură astfel continuitatea, reglarea vorbirii în sincronie, dar în relație și în acord organic cu diacronia. Totodată, fiind în slujba sistemului – a cărui dinamică se află în plan îndepărtat față de cea a normei și mai îndepărtat decît cea a vorbirii – modificările cu caracter imperios cărora norma li se supune, trebuie să fie conforme structurilor permise de sistem și cu principiile pe a căror bază ea se constituie, acestea decurgînd parțial tot din structurile intime ale sistemului.

7. Friabilitatea concretului. În cazul normei literare, fie că este vorba despre creații interne, despre împrumuturi dintr-o normă cultă paralelă ori despre efectul contactelor cu norma comună, necesitatea supunerii oricăror tentații și oferte cerințelor sau permisiunilor sistemului și principiilor pe care este clădită norma literară, evitînd orientarea dată de tendințele intrinseci ale normei lingvistice, este fundamentală. Fiind un produs generat de nevoi socio-culturale, norma literară nu poate exista ca atare decît asumîndu-și modalități proprii de construcție și de exprimare, supunîndu-și creșterea, evoluția și funcționarea la principiile ce decurg din interpretarea raționalizată a structurii funcționale diacronice a sistemului, în acord cu dezideratele ei funcționale. Implantarea sau / și naturalizarea oricărui element trebuie să aibă în vedere și să se refere la materialul capabil de a deveni purtător ale sevelor sistemului, în măsură să garanteze că acela poate deveni parte integrantă a organismului purtător al nivelului înalt de cuprindere a realității și creator al valorilor culte. Este lipsită de importanță valoarea sau funcționalitatea unei structuri împrumutate în aspectul sau limba din care provine, ori a unei creații proprii, dacă acestea nu sînt apte să participe la întreg, adică să servească

normei în care pătrunde și căreia are a i se supune. De aceea, urmînd adaptării, adoptarea creațiilor și a împrumuturilor are sens numai dacă este impusă de completarea armonioasă și benefică a sistemului, lucru ce nu se poate petrece atunci cînd miza este creația și împrumutul în sine, izolate de sistemul diacronic (Philippide, 1984) și indiferente la scopurile pentru care norma existentă și are a le împlini.

7.1. O situație nedorită este dată de cedarea normei literare în fața tendințelor vorbirii comune, eventual susținută de pseudoraționamente¹⁴.

Verbele conjugării I, de pildă, de tip *a cînta* (inclusiv cele atmosferice: *a fulgera, a tuna*), prezintă desinența *ă* la persoana a III-a singular a indicativului prezent (*cîntă, fulgeră, tună*) și *e* la aceeași persoană a conjunctivului prezent (*să cînte, să fulgere, să tune*), morfemul discontinuu de conjunctiv fiind redundant (datorită opoziției desinențiale, aici se poate spune *cînte, fulgere, tune*)¹⁵. Cu toate acestea, în cazul verbului *a ploua*, particularitatea și jocul desinențial sînt încălcate prin recomandarea *să plouă* și nu *să ploaie*.

Dacă motivația confuziei cu substantivul nu poate fi privită cu seriozitate, cealaltă, legată de posibilele forme din latina populară, deși aparent ingenioasă și întemeiată, contravine principiilor de la baza unei norme literare, în fapt trădînd o idiosincrasie regională și de grai, generată de obișnuința de tip natural. Aplicînd metoda falsei ipoteze și acceptînd că ultima explicație (care trebuie demonstrată și argumentată pe calea dialectologiei istorice) ar fi în măsură să justifice cauzele pentru care într-o zonă a teritoriului dacoromân a putut apărea o anumită formă (*să plouă*), rămîne de justificat introducerea acestei forme în rîndul celor literare și recomandarea în consecință. În acea poziție a sistemului, simetria, ordinea paradigmatică și evoluția sistemului impun forma *să ploaie*. Avînd în vedere faptul că respectiva formă există, că nu este o creație aberantă, ulterioară, asistemică, idiosincretică, regională, de tip natural, precum concurenta ei, nimic nu poate fi mai firesc decît respectarea simetriilor sistemului și utilizarea formei care, în deplin acord cu principiile normei literare, ar trebui să ocupe de drept acel loc al paradigmei¹⁶.

Cazul acesta arată ce se petrece atunci cînd construcția normei literare nu se află în coerență cu principiile pe care ar trebui să se întemeieze, ci depinde de

¹⁴ Născocirea de motivații, invenția regulilor cu aparențe justificate sau, la momentul necesar, aducerea în discuție a altor principii care să justifice o opțiune incoerentă (aparent coerentă, supusă unor mize), atotoconvingătoarea analogie greșită sînt cele mai active mijloace și instrumente, însă nu aceasta este calea pe care norma literară are a se edifica și evolua.

¹⁵ Conjunctivul prezent este modul și timpul care poate împrumuta forme indicativului prezent.

¹⁶ În același chip, pe bună dreptate se consideră ca neconforme normei literare formele inculte *să cîntă, să fulgeră, să tună*.

intervențiile generate de acțiunea altor mize, de care norma literară ar trebui să fie străină¹⁷.

7.2. Graiul popular de la baza normei literare dominante poate avea o forță atât de mare asupra vorbitorilor care îi aparțin – deși se presupune că practică norma cultă (sau chiar contribuie și veghează la facerea și respectarea ei) – încât formele acestuia sînt cele care se impun normei literare, iar nu formele validate de evoluția istorică a limbii și în conformitate cu principii de rang cultural. Lucrul acesta arată și că vorbitorul, oricît de cult, poate rămîne grevat de particularitățile graiului de apartenență (Iordan, 1943), deci factorul biologic este mai puternic decît cel socio-cultural¹⁸.

Astfel de situații sînt reprezentate de forme precum *bășică*, *seamă*, *zeamă*.

Bășică ar trebui să fie urmașul lat. *vesica*, întocmai cum *cămașă* este urmașul lat. *camisia*. Aceste două forme conțin cîte două contexte velarizante, în aceeași ordine, deși în poziții diferite. Primele două silabe din *vesica*, precum ultimele două din *camisia*, constituie contexte velarizante, prin intermediul labialelor, apoi al șuierătoarelor. Velarizarea prin labiale este condiționată, ea neputîndu-se petrece dacă în silaba următoare există vocala *e* sau *i* ori vreun sunet muiat. Velarizarea prin șuierătoare nu este condiționată de natura sunetului din silaba următoare, ceea ce face ca în astfel de contexte velarizările să se petreacă mai întîi după șuierătoare și abia apoi după labiale, altă ordine fiind o imposibilitate.

La un moment dat, așadar, în limba română se petrec evoluții precum: *beșică* > *beșîcă*, *cămeașe* > *căme(a)șă*. Abia această etapă permite velarizarea prin labiale: *beșîcă* > *bășîcă* și *căme(a)șă* > *cămașă*. Existența lui *cămașă* arată fără dubiu că în astfel de contexte fenomenul velarizării a ajuns pînă la capăt. Deși contextele fonetice ale celor două forme sînt identice, urmașul lui *vesica* nu este acceptat în

¹⁷ Nu este de uitat nici pseudoargumentul care are în vedere o analogie cu verbul *a oua*, a cărui formă de conjunctiv este *să (se) ouă*, nu **să (se) oaie*. Privind lucrurile strict din punctul de vedere al unei norme consecvente, cu paradigme coerente, în acest caz, de asemenea, forma corectă este cea de-a doua. Totuși, avînd în vedere că întîmplarea face ca fluxul sonor rezultat în urma evoluției fonetice a formelor să fi condus la două cuvinte omonime, din care unul se referă la embrion (deși, la nivelul la care discutăm, cel mai des gîndul merge către embrionul unei păsări), celălalt la un mamifer, apropiere care poate fi deconcertantă, cu inerentele efecte, se poate concede o astfel de modificare. În acest caz, însă, avem a face cu o situație în care, datorită inevitabilei și constantei suprapunerii mentale a celor două sensuri, procedeul evitării disonanței prin adoptarea desinenței de conjunctiv de la altă conjugare poate fi adoptat și de norma literară – dar nu datorită confuziei sau pentru că paradigmele pot fi schimbate după cum simte vorbitorul supus graiului, ci întrucît disonanta asociere mentală este în mod constant inevitabilă.

¹⁸ Acest lucru nu trebuie privit ca un dat inexorabil și ineluctabil, ci ca un dat a cărui modificare solicită eforturi, ce nu pot avea succes decît dacă sînt însoțite de nivele ridicate de competență și responsabilitate.

norma literară cu forma corespondentă lui *cămașă*, și anume *bășică*, ci cu una aberantă: *bășică*.

Probabil că aceasta rezultă dintr-o regresivă petrecută în vreun grai popular, ca urmare a tendinței populare de acolo de a evita velara în anumite poziții (desigur, evitarea nu se face înainte de apariția acesteia, limba nefuncționând astfel, ci abia după, prin regresivă). De cealaltă parte însă, învățatul care contribuie la obținerea unei norme culte selecționate, întemeiate pe realitatea diacronică, respectând regularitatea paradigmatică la nivel de forme și de sistem, mai ales când acest lucru nu contravine principiilor funcționale ale normei literare (ci dimpotrivă, le împlineste), nu poate trece peste faptul că *e* din prima silabă a lui *bășică* nu se putea nicicum velariza dacă, mai întâi, lucrul acesta nu s-ar petrecut cu *i* din silaba următoare.

Între cele două forme recomandate (*bășică* și *cămașă*) nu există coerență sau vreo relație istorică întemeiată pe sistemul fonetic al limbii, ci ruptură, cea dintâi contravenind în mod flagrant legilor evolutive ale sistemului și principiilor care călăuzesc formarea normei literare. Întrucât este imposibil ca *bășică* să-și datoreze existența evoluțiilor sistemului fonetic, precum și implicației că validarea acesteia solicită prezentarea motivelor raționale pentru care norma literară ar trebui să accepte câteodată o velară după labiale, dar nu și după șuierătoare, trebuie observat că o astfel de formă apărută prin regresivă poate fi acceptată în orice normă, unde poate fi justificată oricum, dar nu poate fi privită cu seriozitate ca element de luat în seamă de către norma literară. Totodată, se cuvine observat că omologul perfect al lui *bășică*, având ambele velare, *cămașă*, este acceptat ca atare de către norma literară.

Dacă motivul pentru care nu se recomandă forma corespunzătoare lui *bășică*, și anume *cămașă* ține de încadrarea acestuia în categoria *grijă*, *plajă*, *strajă* (nu *grije*, *plaje*, *straje*, adică, de data aceasta, vocale velare după șuierătoare, nu palatale), dar și împlinirii că singura deosebire dintre *cămașă* și *bășică* este că, în *cămașă*, velara șuierătoare (cea care ajunge să permită velarizarea vocalei palatale de după labială) coincide cu desinența cuvântului, care este feminin, de declinarea I, în *-ă*¹⁹, atunci temeiurile sale arată modalitatea eronată și defectuoasă în care se concepe construcția normei literare. Trecând peste faptul că valoarea desinențială este un temei care nu lasă loc opțiunilor, este de remarcat că raționamentul care pune pe primul loc analogia cu presupuși afini și trece în plan secund evoluția fonetică, ignorând inexistența istorică a formei promovate este profund incompatibil cu principiile de construcție a unei norme culte.

¹⁹ Dincolo, poziția aceasta și rolul aferent sînt asigurate de un *-ă* care nu are legătură cu grupurile silabice în discuție.

Dacă, din diferite motive subiective, uneori²⁰, velarele nu sînt de acceptat, soluția care nu ar leza principiul diacronic și care ar fi elegantă întrucît ar înlătura nu doar velarele presupus neplăcute unui grai, ci pe toate, ar fi întoarcerea la o formă revolută (*beșică*), dar care are marea legitimitate de a fi existat și de a nu fi fost născocită în răspărul limbii.

Realitatea istorică a unor înlănțuiri ca lat. *vesīca* (*besica*) > rom. *beșică* > *beșică* > *bășică* și lat. *camīsia* (**camesia*) > rom. *căme(a)șă* > *cămașă* indică, urmare a fenomenului de velarizare a lui *e* și *i* precedați de *ș* (și *j*), existența în paradigma muntenească a verbului *a șede*, în mod concomitent, a unor forme ca *șād* (< *șed* < **sied* < lat. *sēdēo*) și *șade* (< *șeade* < **sede* < **siede* < lat. *sēdet*), (*să*) *șadă* (> *șeadă*) (cf., pentru aceeași perioadă, lat. *sessus* > **șes* > *șās*; dar și cazul lat. *sēptem* > *șeapte* > *șapte*). Cînd, după mijlocul secolului al XVI-lea și mai ales după 1600, se manifestă în sud preferința pentru rostirea cu șuierătoare muiată, iar formele ce fuseseră pînă atunci obișnuite sînt împinse înspre nord, *șād* „revine” la *șed*, cum se întîmplă în celelalte cazuri cu structură fonetică asemănătoare. Nu însă și *șade*, care intră, din punctul de vedere al tratamentului consoanei șuierătoare, în categoria formelor cu *ș* sau *j* înainte de *e* în poziție moale, alături de *greșale*, *grijaște*, *slujaște*, *șapte*, *șarpe* etc.

Înclinat spre urmărirea unor tipare și găsind un punct de stabilitate în ele, vorbitorul emendează la un moment dat paradigma, prin analogie, ignorant la ce este justificat și ce nu, din perspectiva evoluției fonetice. În acest caz, privilegiind criteriul diacronic și o anumită arie lingvistică, legiuitorul are dreptate să impună în normă forma *șade* (pers. 3 sg.), nu *șede* (obținută aici prin aplicarea unei judecăți contextuale imediate a lui *-a-* ca fiind aberant între celelalte cinci forme verbale de indicativ prezent cu *-e-!*), deși ar fi fost la fel de îndreptățit dacă s-ar fi oprit asupra modelului mai vechi (și nordic), cu *-e-* (sau *-ea-*) etimologic, înregistrat în texte pînă către sfîrșitul epocii vechi. Desigur, într-un asemenea scenariu, principiul coerenței ar fi determinat ridicarea la statutul de normă a formelor *jele*, *șepte*, *șerpe* etc., firești în sistem. Selectînd paradigma muntenească (ce apare însă ca rezultat a două forțe acționînd concomitent), i se creează observatorului obiectiv o anumită așteptare, care merge în direcția aprecierii drept *corecte* a formelor ca *greșaste*, *grijaște*, *sfrîșaste*, *slujaște*. Or, aceasta nu este împlinită.

În cazul lui *a așeza* (< lat. *ad-sediare*), pentru păstrarea rostirii dure a fricativei în forma *așază* (pers. 3 sg.) lipsește justificarea reprezentată de prezența unui *-e-* în silaba următoare. Adoptarea în normă a paradigmei cu *-ș-* muiat predispuce

²⁰ Una dintre trăsăturile fundamentale și caracteristice în cel mai înalt grad sistemului fonetic românesc este velaritatea. Absolut toate consoanele românești, pînă și africaterile, au capacitatea de a velariza vocalele palatale care le urmează și, cu o intensitate variabilă în plan spațio-temporal, acest fenomen chiar se petrece (Philippide, 1928).

vorbitorul la selectarea în continuare din sistem a formei muiate și pentru pers. 3 sg.: *așează*.

Grăitoare sînt și situații precum cele date de formele: *seamă*, *zeamă*, *seară*.

Rom. *seamă* provine din magh. *szám*, forma cu care acesta a intrat în limbă și care a circulat multă vreme fiind *samă*. Apariția lui *seamă* este rezultat al unei false regresii, operate spre a evita o inexistentă velarizare, în acest cuvînt neexistînd vreodată un *e* care să se diftongheze și, eventual, care să se velarizeze, precum în **seră* > *seară* > *sară*, de pildă. Întrucît forma în sine nu putea dobîndi un diftong *ea*, *samă* nu trebuia tratat precum *sară*, deci norma literară nu avea motive de a selecta dintr-un grai o formă neatestată istoric, rezultat al unei încadrări greșite și care a dus la un rezultat forțat.

Astfel de situații pot fi obișnuite la nivelul normei lingvistice – unde vorbitorii care operează asupra limbii nu au cunoștințe de istorie a limbii, ci doar intuiții și acțiuni analogice, unde coerența internă a normei atîrnă de un compromis relativ labil și unde vorbitorii nu sînt interesați de normarea propriu-zisă –, prezența lor în norma literară – unde determinismul cultural-rațional își extrage formele din realitatea istorică a limbii și din principiile raționale cerute de scopurile unui astfel de aspect – fiind semn al unei construcții defectuoase a acesteia, datorate, în primul rînd, ignorării temeiului diacronic. Dincolo de greșeala în sine, în acest fel se constituie precedente generatoare de efecte multiple, cu atît mai mult cu cît cauzele nu au legătură cu buna și reala cunoaștere a foneticii istorice, ci cu mizele convertirii formelor sistemului la formele unei norme regionale, cu efectul modelării celor dintîi în chipul celor din urmă.

Mai puțin grave decît precedentele – a căror gravitate este atît de mare încît subminează încrederea în competența celor care hotărăsc normele și în capacitatea lor de a purta responsabilitatea unei autorități înțelepte – sînt cazuri precum *zeamă* și *seară*.

Fie că provine din latina populară, fie că provine din greacă, rom. *zeamă* are ca punct de plecare forma *zema*. Chiar acceptînd la rigoare că după diftongare (*zeamă*) nu s-a mai produs velarizarea semivocalei și contragerea (*zamă*) decît în unele regiuni (nordice și în zone din Oltenia), avînd în vedere că opțiunea și hotărîrea pentru *zeamă* și nu pentru *zamă* privește aspectul cult, îngrijit, selecționat și normat pe principii istorice deduse în mod raționat – nu pe cel comun și neîngrijit, modulat de preferințe și reacții parohiale –, era concordant cu principiile de bază ale aspectului cult ca această opțiune să urmeze unor raționamente, să se întemeieze pe principii urmărite în mod responsabil, și absolut deloc în concordanță cu obișnuințele date de particularitățile vreunui grai.

Același lucru este valabil și pentru *seară*, dar nu și pentru urmașul lat. *terra*. În fapt, evoluțiile au dus în mod firesc la *zamă*, *sară*, *țară*, chiar dacă în anumite zone, s-a păstrat memoria formelor anterioare și chiar dacă, unii indivizi încă foloseau formele anterioare, devenite arhaice.

Nici în acest caz, însă, justificarea nu aduce coerența în sistem și principialitatea în normă, întrucât evoluția limbii recomandă deopotrivă forma *beșică* ca anterioară, revolută, arhaică.

Situațiile de mai sus arată cum nu se poate mai bine că, în momentul neînțelegerii faptului că norma literară nu este un instrument de dominație socială, teritorială sau de alt fel, ci unul de edificare a unei ființe umane care are a înțelege realitatea în chip superior, caracterul grupului care girează norma literară o poate concepe în mod distorsionant, supus fiind presiunilor naturale dinspre particularitățile locale. Copleșit de presiunile propriului grai și lipsit de capacitatea de a structura sau respecta principii edificate pe temeuri culte și de rang superior, spre a construi o normă în consecință, un astfel de grup rămîne prizonierul deprinderilor naturale care îl domină nemijlocit, vâlul cultural-rațional pe care îl poartă fiind fals²¹.

7.3. Aspectul literar poate fi afectat de vorbitorii cu oarecare autoritate sau poziție de comunicatori dispuși către prea marea apropiere de cutumele vorbirii comune și nesocotirea principiilor raționate. Întrucât norma este o articulație și nicidecum un compromis, tendința de a confunda efortul de deprindere a normei literare și de adaptare a acestuia la dinamica accentuată a societății și a gândirii cu un proces de comunizare a acesteia dăunează normei literare pînă către disoluție. Fiind în natura oricărei realități, dificultățile de deprindere constituie modalitatea acesteia de a-și marca și păstra identitatea structural-funcțională, accesul real la aceasta fiind asigurat de respectarea anumitor solicitări. Cerințele pe care le impune norma pot fi refuzate de către vorbitori, caz în care ei rămîn în afara normei.

După cum organismele se răspîndesc într-un mediu și chiar îl pot extinde, sau după cum sîngele poartă principiile nutritive la celulele organismului, tot astfel se răspîndesc structurile limbii. În general, norma literară constituie și poartă marca socială necesară validării lingvistice a vorbitorilor, angrenați în mecanismele sociale stabilizatoare sau ascensionale (Gafton, 2014a). Unii vorbitori poartă mai bine elementele limbii și au capacități mai mari de a le răspîndi și impune, voit sau de la sine. Chiar și atunci cînd norma literară este bine constituită, așezată pe principii transparente, ușor de aplicat și ferme, cînd reprezentanții ei îi conferă funcționalitate prin practici corecte și prin autoritate incontestabilă, zonele sociale aflate în mișcare își au propriile centre de autoritate, dotate cu grade de autoritate

²¹ Nici un grai sau normă lingvistică locală nu este deținătorul cantității și calității esențiale și absolute a istoriei sociale și lingvistice a unui popor, cum nici comunitatea corespunzătoare nu este deținătoarea exclusivă a teritoriului de formare a poporului respectiv. Esențele originare și dezvoltate istoric sînt relativ uniform răspîndite, doar procesul colaborativ, prin care fiecare element este socotit ca important și indispensabil, fiind în măsură să conducă la constituirea unei unități reale, și nicidecum hipertrofia și impunerea arbitrară și forțată a caracteristicilor uneia dintre comunitățile alcătuitoare.

eficientă dincolo de respectivele zone. În plus, viteza de circulație a evoluat de la individul aflat într-o adunare, la cel de pe scenă, la cel din mass media, odată cu viteza crescând și forța de impact, mai ales întrucât achiziționarea normei literare necesită un efort oarecare, iar reprezentanții acesteia au abandonat responsabilitatea de a conlucra la o normă literară adaptată condițiilor generale ale dinamicii sociale²². În consecință, în măsura în care comunicatorul nu era cel potrivit au crescut și stricăciunile efectelor.

Avînd pretenția de a avea acces la normă, dar fără a face efortul însușirii corecte a acesteia, vorbitorii o pot supune la distorsionări și pervertiri, prin relativizarea regulilor, invenția de reguli care ignoră principiile și promovează tendințele naturale ale vorbirii, false analogii, totul întemeiat pe comoditatea de a face compromisuri cu uzul comun. Cu toate că prin astfel de acțiuni, respectivii vorbitori rămîn tot în afara aspectului literar, acesta este grav amenințat deoarece vorbitorii nu mai aleg să îl ignore și să folosească norma pe care o stăpînesc (cea lingvistică), ci încearcă să-i modifice delicata structură.

Sub acest aspect, situațiile de aici pot fi mai dăunătoare decît cele de sub **7.1.** deoarece au aparența unor cedări inofensive, în fapt fiind forme de tolerare a unui proces insidios de deturnare a normei literare de la principiile ei.

Aparent, situații precum *cearceaf* pentru *cearșaf*, *fierăstrău* pentru *ferăstrău*, *polologhie* pentru *poliloghie* etc. sau *corijent* pentru *corigent* rezultă din adecvarea fonetismelor străine la cerințele sistemului. În fapt, ele decurg din operarea unor analogii greșite (în general aplicarea analogiei necesită o foarte bună cunoaștere a limbii sau, mai bine, a principiilor pe care se întemeiază aceasta), cu ignorarea factorului diacronic.

Fie că pătrund în sistem pe calea aspectului literar, fie pe cea a aspectului comun, formele pot avea nevoie de o perioadă de adaptare – în funcție de caracteristicile fluxului lor sonor. Dacă acomodarea dintre acestea și sistem s-a produs, atunci rezultatul la care s-a ajuns (întocmai ori diferit de forma din momentul împrumutării) este compatibil cu sistemul. Respectiva formă va fi fixată ca atare și poate intra în norma literară. Este posibil ca aceeași formă să existe întocmai și în limba comună, dar comunitatea de forme sau fonetisme nu semnifică identitatea normelor²³. De aceea, în momentul în care o formă precum *cearșaf* circulă ca atare

²² Este vorba despre o normă așezată pe principii clare, reproductibile, cu instrumente de autocontrol la îndemîna vorbitorilor, apoi despre o normă bine articulată în raport cu sistemul, interacțională în raport cu norma lingvistică, capabilă să renunțe la relația ei inițială cu graiul de bază și racordată la limba comună indiferent de graiurile care participă sau din care se constituie aceasta, clar delimitată de limba comună pe porțiuni bine reliefate, totul justificat de raționamente clădite pe principii incontestabile.

²³ De altfel, cele două norme nu trebuie să fie diferite sau asemănătoare, ci exact așa cum decurg din evoluția lor istorică, în cadrul sistemului și determinată de principiile pe care le au la bază și de relația echilibrată a structurii lor cu funcțiunile.

În ambele aspecte, avem a face cu două modalități coincidente de a actualiza o formă, în două registre diferite. Mai este posibil însă, ca, în limba comună, acea formă să sufere acțiunea variabilității naturale a vorbirii (*cearceaf*). În acest caz, adoptarea acesteia de către aspectul cult constituie o eroare principială deoarece tentează acomodarea aspectului cult la limba comună, desigur, cu degradarea celui dintîi.

Fără a fi interzise, modificările din cadrul aspectului cult pot fi operate numai în conformitate cu principiile pe care s-a clădit acesta, sub imperiul unor nevoi stringente ale sistemului și ale acelor principii, iar nu tolerînd variabilitatea vorbirii celor neinstruiți.

Posibilitățile oferite de sistem trebuie cernute de norma literară, care alege în conformitate cu propriile principii și decretează în chip imperativ. Incertitudinea sau laxitatea generează confuzii și forme de toleranță care fac pe vorbitorul normei lingvistice să piardă din vedere necesitatea învățării speciale a normei literare, stimulînd încercarea acestuia de a accede brusc la ea, bazîndu-se doar pe performanțele și capacitățile sale de practicant al normei comune. Un astfel de vorbitor, în cazuri precum *ciocolate* sau *ciocolăți*, cînd nu-și va urma instinctele date de dominantă grupului din care face parte, nu va ști dacă trebuie să acționeze precum în *înghețate* / *înghețăți* sau în *plate* / *plăți* și nu va ști nici de ce procedează cum procedează, dar va putea inventa o motivație a opțiunii sale, oricare ar fi ea. Atîta vreme cît este lipsit de exercițiul de a apela la principii, în condițiile în care semenii săi sînt mulți iar norma literară este lipsită de claritatea și fermitatea dată de principii, opțiunile sale vor fi potențial periculoase pentru aceasta.

Astfel de situații, însă, pot avea drept cauză esențială un fapt încă și mai grav, întrucît, la urma urmelor, pot proveni din acțiunea aceluiași forțe precum erorile discutate în paragrafele anterioare. Deși sînt marcate social, ele poartă amprente geografice; categoriile sociale care produc astfel de forme sînt răspîndite peste tot, majoritatea acestor forme fiind populare (precum superlativul cu *tare*). Cu toate acestea, observarea atentă a situației arată că, în măsura în care acele produse sînt marcate nu doar social, ci și geografic, toleranța față de unele dintre acestea are drept pandant intoleranța față de altele. Fiind la fel de eronate (întrucît decurg din alte principii decît cele ale normei literare și, deopotrivă, întrucît norma literară are, deja, forme pentru a exprima acele realități, concepte, nuanțe etc.) este de reflectat care ar fi cauza pentru care unor erori le poate fi îngăduit a pătrunde în norma literară sau în vorbirea celor care ar trebui să o reprezinte (*dă* și *pă* pentru *de* și *pe* fiind tolerați cu simpatie, dar *di* și *pi* cu nici un chip), iar altora nu.

7.4. Alături de atitudinile tolerante de sub **7.3.** și față de încercările greșite și forțate ale vorbitorului normei lingvistice de a-și însuși norma literară, adică prin convertirea celei din urmă la propriile deprinderi, vorbitorul normei literare poate încerca prezervarea construcției lingvistice pe care o folosește, mai cu seamă

observînd că schimbările lingvistice tind nu doar să îi spulbere norma, dar și statutul social. În cadrul procesului de păstrare a identității lingvistice și sociale, una dintre tendințele vorbitorului cult este aceea de a se izola și de a-și trasa limitele identitare ale sferei sale, lucru care pare a fi mai reliefat nu atunci cînd folosește pur și simplu norma literară, ci atunci cînd îngroașă tușele acesteia. În acest caz, el poate face abuz de cunoștințe, folosind fonetisme, forme și / sau valori etimologice ale cuvintelor, structuri și constructe pe care le socotește a fi inaccesibile vorbitorului de rînd. Oricare ar fi calea sau situația concretă, este de observat că pentru a fi pus în act, un astfel de procedeu trebuie cerut – nu doar permis – de aspectul literar, astfel de găselnițe nerămînînd fără urmări, o dată iscat un procedeu, el devenind reproductibil, apoi vlăstărînd noi procedee și chiar oferind baze și sugestii (prin model, rîcoșeu sau reacție) pentru alte noi modalități ale schimbării. Deși diferența dintre caracterul justificat și nejustificat al aplicării unui procedeu este friabilă, întrucît procedeul este un instrument construit și dedus, iar principiul un concept raționat, acesta din urmă o poate vădi.

Rostiri precum *butélie*, *ántic*, *íntím* pot părea soluții reale de marcarea a normei literare, justificate de accentele etimoanelor (calificînd rostirile *butélie*, *ántic*, *íntím* drept inculte). Cu toate acestea, nu este o hotărîre rațională aceea de a clădi norma literară pe xenisme²⁴, adică aducînd în aceasta și ridicînd la rang de model forme particulare altor limbi. Identitatea a două forme, una aparținînd normei literare, alta normei lingvistice comune, este o coincidență care nu distruge caracterul cult al normei, aceasta împlinindu-se nu prin delimitarea cu orice preț de alte norme sociale, ci prin caracterul rațional al principiilor aflate la baza ei. De aceea, într-o astfel de situație este de reflectat asupra faptului că, în limba franceză, atît în norma literară și la vorbitorii culți, cît și în cea lingvistică și la vorbitorii neinstruiți, *bouteille* poartă accentul în același loc – un accent expirator, adică dictat de modalitatea biologică în care acea comunitate eliberează fluxul sonor. Sensibil aducătoare de complicații mai mari este situația în care, plecînd din același punct, pseudoperechi precum *tráfíc* și *trafíc* au ajuns să își justifice existența prin încercarea de a marca o diferență semantică, inutilă, neeconomică și inoperantă.

În felul acesta, subprodusele vorbirii –, apărute ca urmare a simplei existențe a posibilităților de a rosti în mai multe feluri, potențate de instabilitatea unei norme lingvistice a unei categorii sociale aflate în stare pendulatorie²⁵ –, eventual devenite

²⁴ La fel de deplasat, dar în sens invers, este obiceiul limbii franceze de a naturaliza totul, caz în care ajunge la a modifica prin traducere sau rostire chiar nume proprii.

²⁵ Adică aflată în proces de renunțare la norma lingvistică a comunității de proveniență, tinzînd să accedă în comunitatea deținătoare a normei literare, dar incapabilă să renunțe (mai mult decît sporadic și fragmentar) la propriile deprinderi și chiar

uzuri încetățenite la nivel comun, sînt permise în norma literară, în urma unor procese sofisticate care, practic, le justifică plecînd de la simpla lor existență și construiește un întreg eșafodaj argumentativ care, în esență, contravine cerințelor existențiale ale oricărei norme literare.

În aceste condiții, faptul că astfel de situații pot fi sprijinite de lucrările normative nu mai este decît un indicator al unui arbitraj care nu își înțelege rolul – confundînd rosturile normei literare cu realitatea vorbirii, eventual favorizînd o anumită normă lingvistică sin- sau diastratică – și nu reușește să atingă măcar limitele minime cerute unui astfel de proces.

Calea corectă, simplă și eficientă este cea dată de cunoașterea principiului fundamental cu privire la accent și la naturalizarea împrumuturilor care arată că, odată pătruns într-un sistem lingvistic, un element trebuie să se adapteze cerințelor organice ale aceluși sistem, abia după aceea puțînd fi considerat acel element ca parte integrantă a sistemului. Fără a împiedica uzul aceluși element, neadaptarea îl face să trăiască alături de limba care îl adoptă (Philippide, 1984).

Fiind efect al manifestării unei componente pur naturale și biologice – aparatul fonator – în care curentul de aer este dozat, accentul expirator marchează biologic felul în care, într-o comunitate dată, se constituie fluxul sonor prin distribuirea aerului. Este evident că o astfel de trăsătură biologică, plasată la nivel fonetic, poate căpăta întrebuițări și poate fi investită cu valori fonematice sau expresive, dar, în esență, nu poate dobîndi valori culturale. Astfel sînd lucrurile, în cazul necorespondenței accentelor a două limbi în contact preluarea accentului limbii donatoare este nu doar lipsită de temeieri culturale și de eficiență reală, dar este și aberantă din punct de vedere fonematic deoarece astfel se încearcă instituirea unei distincții bazate pe criterii improprii normei literare și străine limbii.

Butélie este o falsă victorie și păstrare a poziției sociale, în vreme ce *cearceaf* este o cedare reală și o înfrîngere întrucît nu porțiunile natural comune trebuie diferențiate atunci cînd identitatea lor nu lezează norma literară, ci adoptările nevalidate principal sînt de evitat, norma literară trebuind să fie bine așezată pe temeiul ei raționat.

Situațiile în care norma literară se ferește fără a fi nevoie sau nu se ferește cînd ar fi nevoie – nevoie judecat[din perspectiva normelor corecte și asumate – au lăsat destule urme în aceasta, astfel încît să se simtă acut nevoia constantă de a veghea la constituirea și funcționarea normei literare, în nici o clipă neexistînd vreoa altă formă de asigurare a conformității acesteia cu propriile principii.

În general, vorbitorul este susceptibil de a fi supus greșelilor precum hipercorectitudinea, etimologia populară etc., de care doar buna cunoaștere a

neînțelegînd de ce ar face efortul necesar adoptării normelor comunității către care tinde, acelea fiind destul de slabe încît să reculeze deseori.

principiilor ferește. Acestea trebuie să capete, în prealabil, forma unor definiții, reguli etc., lucru care revine unui grup competent în cel mai înalt grad (prin știință nu prin simpla practică a limbii sau activitate creativă). La rândul său, vorbitorul cult trebuie să fie racordat la grupul de practicanți ai limbii literare, adică să se fi ridicat de la socialitatea naturală la cea culturală. În cele din urmă, norma literară trebuie să aibă o relație colaborativă cu cea lingvistică, în sensul observării și înțelegerii dinamicii amândurora, grija păstrării distanței dintre ele avînd în vedere ambele perspective.

Problema nu este neapărat de a modifica astăzi formele greșite acceptate în norma literară, dar de a o așeza pe aceasta pe bazele raționale, care îi sînt proprii. Relicte ale unui trecut neatent, formele în discuție pot fi îndemnul de a asuma și aplica principii cu adevărat compatibile cu o normă cultă, construită în conformitate cu caracterul fundamental al principiului diacronic și cu funcțiile înalte ale limbii literare.

O normă literară care aplică sporadic principii raționate, altminteri urmînd idiosincrasiiile normei populare, de care nu a reușit să se elibereze, promovînd sau tolerînd afinitățile aceluiași grai și ieșind în întîmpinarea formelor care abundă prin limba comună este un hibrid²⁶, fiind lipsită de posibilitatea de a contribui la cunoașterea și înțelegere corectă și acurată a lumii de către ființa umană. Problema care apare aici este a înțelegerii în profunzime și cu adevărat a menirii normei literare, aceea de instrument socio-cultural superior, care are a forma și exprima ideile tuturor științelor și artelor, mentalitatea societății.

8. Concluzii. Norma lingvistică și cea literară sînt modalități de actualizare a aceluiași sistem, diferențiate ca urmare a proceselor lor de constituire, a unor elemente structural-funcționale și a rolurilor lor socio-culturale particulare, cu implicații în consecință asupra felului în care ele evoluează. De aceea, comunitatea parțială de forme și de fonetisme aparținînd celor două este firească, norma literară constituind rezultatul unei selecții și rafinări a elementelor aparținînd normei lingvistice. Norma literară nu poate exista fără cea lingvistică – reciproca nefiind valabilă – relația dintre ele semnificînd atît faptul că norma literară își are temeiurile în cea lingvistică, cît și pe acela că prima o orbitează pe cea de-a doua, cu consecința implicită a existenței între ele a unui joc al atracției. Păstrarea distanței gravitaționale în măsură să întretină o atracție reciprocă favorabilă acțiunii forțelor stabilizatoare și evolutive are urmarea de a nu lăsa norma literară să piardă contactul cu realitatea și să abereze, dar și de a nu lăsa norma lingvistică pradă determinismului natural pur și să înghită norma literară.

Ca trăsătură immanentă omului, limba evoluează împreună cu acesta, atît ca derivat biologic, cît și psihic, supusă legilor naturale ale evoluției și în

²⁶ Hibridul nu este aspectul generat de conlucrarea graiurilor limbii naționale, supuse aceluiași principiu, ci acela rezultat din amestecul principiilor.

concordanță cu modalitățile sociale tot mai organizate pe care societatea le cunoaște. După cum limba a trecut de la seturi de fluxuri sonore onomatopice și interjecționale la cuvinte-simbol și cuvinte-semn, tot astfel norma lingvistică nu mai este o masă informă de produse sonore instinctuale, și nici un conglomerat de deprinderi coocurente între care are loc o luptă a frecvenței, ci expresia regularizării produselor vorbirii și a factorului ce o cenzura pe aceasta. Întrucât norma lingvistică se află sub imperiul variabilității naturale, limitele între care poate evolua sînt teoretic egale cu cele ale sistemului, practic fiind date de gradul de suportabilitate a variabilității de către comunitatea vorbitoare. Avînd a se supune unor scopuri orientate și, așadar, impunîndu-i-se unele particularități structurale, norma literară nu poate suporta nici tipurile și amplexarea unor astfel de oscilații structural-funcționale, nici limite evolutive atît de largi, evoluțiile acesteia din urmă neputînd avea viteza și rata mișcărilor celei dintîi (așa cum nici aceasta nu poate avea dinamica vorbirii) întrucît norma literară s-ar anula, reducîndu-se la cea lingvistică. De aceea, construcția și devenirea normei literare ca structură funcțională pleacă de la materialul furnizat de norma lingvistică, trece prin verificarea acestuia prin prisma entității diacronice a sistemului și ajunge la orînduirea elementelor în conformitate cu anumite principii raționate aflate în concordanță cu cerințele de comunicare cărora norma literară are a le servi.

Fără a fi defel mimetică, norma este capabilă de acomodare (atît timp cît nu-și calcă principiile pe a căror bază se constituie și funcționează), prin apelul la principii și verificîndu-se prin raportarea la ele. Astfel, singura cale de edificare a unui aspect literar autentic este cea raționată – fapt care se observă indirect, aspectele literare apărînd abia după ce oamenii învățați, nu o dată poligloți, s-au aplecat asupra sistemului, l-au analizat comparativ, i-au stimulat și orientat anumite virtualități, inhibîndu-i altele (Glessgen, 2014). În lipsa unor forțe ordonatoare, tendințele naturale ale limbii concretizate prin efectele manifestării bazelor de articulație și psihologică devin forțe active, conduc la un parcurs care nu este decît un șir de acte ponderate de obișnuința formelor concrete de actualizare a acestora, dar greu clasificabile categorial, ca acte în sine.

Nu stă nicidecum în natura normei literare să se supună căilor aleatorii, să accepte elemente necenzurate sau contrare principiilor ce-au stat la baza constituirii ei nevoilor culturale care au generat-o, în general luptei pentru existență a tendințelor selecției impuse de latura pragmatico-afectivă, aceasta fiind calea către disoluție. Norma literară constituie un cod setat de principii raționate, active prin intermediul unor reguli construite în vederea selecției, rafinării, normării, cultivării, creată și controlată de rațiunea pătrunsă de spiritul limbii. Din acest motiv deprinderea sa necesită inițiere și instrucție, individul instruit fiind responsabil atunci cînd reproduce și exemplifică. Deși poate uza de aspectul familiar, cînd o face își asumă consecința de a fi părăsit cadrele aspectului cult.

Superioritatea sa constă în capacitatea de a se supune cadrelor normei, când respectă ceea ce creează, când nu abdică de la poziția care îl face superior.

Contactul firesc al normei literare cu limba comună pune la încercare limitele și permisivitatea celei dintâi, tentînd adaptarea acesteia la cea de-a doua. Totodată, principiile normei literare tind să-i păstreze integritatea și să o conducă în direcția ameliorării ei concrete, petrecute în spiritul respectivelor principii. Procesul acesta este deosebit de important întrucît ajută nu doar la prezervarea trăsăturilor normei literare, dar prin chiar aceasta la păstrarea principiilor pe a căror bază există. În acest context, orice act de renunțare la un element concret al normei – act ce nu decurge din principiile de la baza normei, ci din adecvarea la limba comună – reprezintă un act de anulare a principiului care veghea la corecta funcționare a respectivului aspect. De aceea, modificările principiilor de la baza normei trebuie făcute exclusiv prin apelul la principiile de tip rațional pe care norma literară este întemeiată.

Amendarea principiilor înseși este posibilă, însă ea trebuie să fie imperioasă, producîndu-se în coerență cu întregul edificiu structural-funcțional care stă la baza lor. Acest lucru se poate obține doar prin așezarea la baza întregului proces a unui factor fundamental precum cel diacronic – singurul capabil să valideze din exterior opțiunile concrete și principiile folosite – în conjuncție cu proiecția a ceea ce se edifică prin funcționarea unui astfel de instrument, adică destinația sa reală – capabilă să valideze din interior relația de coerență dintre parcursul astfel obținut și rolul aspectului literar.

Privind la diferitele principii caracteristice normei culte și a căror aplicare aduce beneficii, se observă că unul singur face relația dintre acestea, le dă soliditate și coerență, ferește de arbitrar, de etimologism, de tentațiile către artificial, dar și de cele ale adecvării la naturalul limbii comune. Singurul principiu realmente călăuzitor, care poate păstra legătura cu caracterul viu, genuin și dinamic al limbii, îndrumînd, totodată, și dînd temei oricărei construcții culte este principiul diacronic. În adevăr, acesta este coloana centrală ce deține rădăcinile vii și care asigură hrănirea sănătoasă a celorlalte principii. De aceea, principiul diacronic nu numai că asigură justetea oricărei hotărîri privind formele, dar este și singurul reper corect în cazul în care apare necesitatea ajustării principiilor sau a formelor de aplicare a acestora. Principiul diacronic reprezintă și constituie natura esențială a sistemului, a ceea ce el este și a ceea ce el poate fi – genomul acestuia²⁷.

²⁷ Deși sistemul, cu toate particularitățile sale structurale, funcționale, identitare, evolutive, principiale etc., constituie miezul dur, așadar neinteresat în mod special de modalitățile în care se constituie și funcționează detaliile, lucrul acesta este valabil doar atît timp cît se petrece între limitele îngăduite de existența sa plenară.

Sigle și bibliografie

- Gafton (2014a) = Alexandru Gafton, *Social dynamics and the linguistic norm*, în „Diversité et identité culturelle en Europe”, 11/2, 2014, p. 7- 24 (pentru versiunea electronică a se vedea <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A3957/pdf>).
- Gafton (2014b) = Alexandru Gafton, *Les caractéristiques de la formation de l'aspect littéraire de l'ancien roumain*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, LIX (2014), 1, p. 63-75 (pentru versiunea românească ameliorată, a se vedea <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A424/pdf/RO>).
- Gafton & Gafton (2015) = Alexandru Gafton, Emanuel Gafton, *Puterea imaginii, dominația conceptului, forța cuvântului*, în *GIDNI*, II, p. 3-25 (pentru varianta on-line a se vedea https://www.academia.edu/14138734/Puterea_imaginii_Domina%C5%A3ia_conceptului_For%C5%A3a_cuv%C3%AEntului).
- Glessgen (2014) = *Lingvistică romanică* (trad. Alexandru Gafton), Iași.
- Iordan (1943) = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, București.
- Ivănescu (1945) = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în *BIFR*, XI-XII (1944-1945), p. 1-412.
- Oprea (1996) = Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, București.
- Philippide (1984) = Alexandru Philippide, *Principii de istorie a limbii* (ed. Gheorghe Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil), București, 1984.
- Philippide (1928) = Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, II, Iași.
- Pușcariu (1994) = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea* (ed. Magdalena Vulpe), București.
- Quintilian (1974) = Quintilian, *Arta oratorică* (trad. de Maria Hetco), București.